

EEN ODYSSEE

Daniel Mendelsohn

Een odyssee

Een vader, een zoon, een epos

Vertaald door Peter Verstegen

2018

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2017 Daniel Mendelsohn
Copyright Nederlandse vertaling © 2018 Peter Verstegen
Oorspronkelijke titel *An Odyssey*
Oorspronkelijke uitgever Alfred A. Knopf, New York
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagillustratie © Golden Cosmos
Foto auteur Matt Mendelsohn
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk Wilco, Zutphen
ISBN 978 94 031 1050 9
NUR 320

debezigebij.nl

Voor mijn moeder

Omwille van een coherente verhaallijn en met het oog op de privacy van de studenten in mijn werkcollege over de *Odyssee* en de passagiers van de cruise 'In het spoor van de *Odyssee*' zijn de namen gewijzigd en is een aantal details aangaande personen en gebeurtenissen aangepast.

Alle vertalingen uit het Grieks en Latijn zijn van mijn hand.

De auteur

Mede op basis daarvan zijn de Nederlandse versies bewerkt.

De vertaler

Proëmium

(Invocatie)

1964-2011

De korte inhoud van de Odyssee is snel verteld. Een man is vele jaren van huis geweest; Poseidon houdt hem voortdurend in de gaten; hij is geheel alleen. Wat zijn situatie thuis betreft, zijn bezit wordt erdoor gejaagd door de vrijers die samenspannen tegen zijn zoon. Na een lange, veelbewogen reis keert hij terug, maakt zich bekend, moordt zijn vijanden uit en is weer veilig thuis.

ARISTOTELES, *Poëtica*

Een paar jaar geleden werd mij op een avond in januari, vlak voor het begin van het tweede semester, waarin ik een werkcollege voor eerstejaars over de *Odyssee* zou geven, een vraag voorgelegd door mijn vader, een gepensioneerd researchfysicus die toen eenentachtig was. Hij vroeg, om redenen die ik destijds dacht te begrijpen, of hij de colleges mocht bijwonen en ik zei ja. De eerstvolgende weken zou hij de tocht ondernemen vanuit het huis in landelijk Long Island waar ik was opgegroeid (een bescheiden split level villaatje waar hij nog steeds met mijn moeder woonde) naar de campus, gelegen aan een rivier, van de kleine universiteit waar ik lesgeef, genaamd Bard College. Elke vrijdagochtend om tien over tien zou hij plaatsnemen tussen de eerstejaars die zich hadden opgegeven voor dit werkcollege, zeventien- of achttienjarigen, nog niet eens een kwart zo oud als hij, en meepraten over dit oude gedicht, een epos over lange reizen en lange huwelijken en over wat verlangen naar huis met iemand doet.

Het was hartje winter toen het blok colleges begon en als mijn vader mij er niet van probeerde te doordringen dat de held van het gedicht, Odysseus, eigenlijk geen 'echte' held was (omdat hij loog en zijn vrouw bedroog, zei hij), maakte hij zich ernstige zorgen over het weer: de sneeuw op de voorruit, ijzel op de we-

gen, ijs op de trottoirs. Hij was bang om te vallen, zei hij, en zijn accent verried nog zijn kindertijd in de Bronx: *vààllen*. Vanwege zijn angst om te vallen, schuifelden wij voorzichtig over smalle geasfalteerde paden naar het gebouw waar ik college gaf, een betonnen doos bedoeld om niemand aanstoot te geven, of over het laantje naar een huis met puntgevels aan de rand van de campus, waar ik een paar dagen van de week woonde. Om de reis van drie uur niet tweemaal op één dag te hoeven maken, bleef hij vaak slapen in dat huis, in de extra slaapkamer die dienst deed als mijn werkkamer, op een smalle slaapbank die het bed van mijn jeugd was geweest – een laag houten bed dat mijn vader eigenhandig voor mij in elkaar had getimmerd toen ik oud genoeg was om afscheid te nemen van mijn ledikantje. Er was iets met dat bed waar alleen mijn vader en ik van wisten: het was gemaakt van een deur, een goedkope holle deur waar mijn vader vier stoere houten poten aan had vastgeschroefd, versterkt met metalen klampen die nog steeds even stevig vastzaten als vijftig jaar geleden, toen hij het staal en het hout aan elkaar had gevoegd. Het was dit bed, met zijn amusante kleine geheim, waar je alleen achter kon komen door het matras eraf te halen zodat je het deurpaneel zag dat eronder lag, waarop mijn vader sliep toen hij dat tweede semester het werkcollege over de *Odyssee* volgde, niet lang voor hij ziek werd en mijn broers en zuster en ik mijn vader moesten gaan bemoederen en angstig toezien hoe ongedurig hij sliep in een reeks enorme, kunstig gemechaniseerde contrapties die niets meer weg hadden van een bed en die onder luid gezoem omhoog- of omlaaggingen, als hijskranen. Maar dat kwam later.

Mijn vader vond het vermakelijk dat ik al zo lang mijn tijd verdeelde tussen diverse adressen: dit huis op de landelijk gelegen campus; het plezierige oude huis in New Jersey waar mijn zoon-tjes en hun moeder woonden en waar ik lange weekenden doorbracht; mijn New Yorkse appartement, dat gaandeweg, naarmate mijn leven meer kanten kreeg (eerst door het gezin, toen door

het lesgeven), niet meer was dan een pitstop tussen treinreizen. ‘Je bent altijd maar op weg,’ zei mijn vader soms aan het eind van een telefoongesprek, en als hij het woord ‘weg’ zei, zag ik voor me hoe hij in milde verbijstering zijn hoofd schudde. Bijna zijn hele leven had mijn vader in hetzelfde huis gewoond: het huis waar hij één maand voor mijn geboorte ingetrokken was en dat hij voor het laatst verliet op een januaridag in 2012, precies een jaar nadat hij was gaan meedoen aan mijn college over de *Odyssee*.

Het blok colleges duurde van eind januari tot begin mei. Een week daarna telefoneerde ik met mijn vriendin Froma, een classica die tijdens de studie mijn mentrix was geweest en die plezier had in mijn periodieke rapportage over mijn vaders vorderingen bij het werkcollege over de *Odyssee*. In de loop van het gesprek zei ze iets over een cruise op de Middellandse Zee die ze een paar jaar eerder had gemaakt, genaamd ‘In het spoor van de *Odyssee*’. ‘Dat moet je doen!’ riep Froma. ‘Hoe zou je dat *niet* kunnen doen als je een semester lang je vader de *Odyssee* hebt uitgelegd?’ Niet iedereen was het daarmee eens: toen ik een mail stuurde naar een bevriende reisagente, een kordate blonde Oekraïense met de naam Jelena, kwam haar reactie binnen een minuut: CRUISES MET EEN THEMA MOET JE MIJDEN ALS DE PEST! Maar ik had les gehad van Froma en was nog steeds geneigd haar zin te doen. Toen ik de volgende morgen mijn vader belde en iets zei over het gesprek, maakte hij een neutraal geluid en zei: ‘We zullen zien.’

Op internet keken we naar de website van de cruisemaatschappij. Terwijl ik languit op de sofa lag in mijn New Yorkse appartement, een beetje uitgevloerd na weer een week heen en weer treinen over het noordoostelijke spoorwegnet van Amtrak, tuurde ik naar mijn laptop en kon ik hem voor me zien in zijn overvolle werkkamer, die ooit de slaapkamer was geweest van mijn oudere broer Andrew en mij: de simpele lage bedden die hij in elkaar had gezet en het bureau van ongeverfd eikenhout waren

sinds lang vervangen door werktafels van spaanplaat uit de webwinkel, waarvan de gladde zwarte oppervlakken al doorbogen onder het gewicht van de computerspullen die erop stonden; de tekstverwerkers en monitoren en printers en scanners, de kronkelende kabels en slingerende snoeren en knipperende lichtjes, waardoor het geheel deed denken aan een ziekenhuiskamer. We lazen dat de cruise het spoor zou volgen van de tien jaar durende vaartocht vol verwickelingen van de held, die na de Trojaanse Oorlog probeerde naar huis te komen en geplaagd werd door schipbreuken en monsters. Het beginpunt was Troje, gesitueerd in het huidige Turkije, en het eindpunt Itháki, een eilandje in de westelijke Ionische Zee dat er aanspraak op maakt Ithaka te zijn, Odysseus' thuisbasis. 'In het spoor van de *Odyssee*' was een 'educatieve' cruise, en al stond mijn vader afwijzend tegenover alles wat hij zag als nodeloze luxe – cruises en sightseeing en vakantie – hij geloofde heilig in educatie. Dus een paar weken later, in juni, kort nadat we ons hadden ondergedompeld in de tekst van het homerische epos, ondernamen we de cruise die in totaal tien dagen duurde, één dag voor ieder jaar van Odysseus' lange tocht naar huis.

Gedurende onze reis zagen we bijna alles wat we gehoopt hadden te zullen zien, de vreemde nieuwe landschappen en de restanten van de verscheidene beschavingen die er hadden bestaan. We zagen Troje, dat voor onze ongeschoolde ogen nog het meeste weg had van een zandkasteel dat door een gemeen kind in elkaar was getrapt, omdat de legendarische toppen intussen waren gereduceerd tot een willekeurige verzameling zuilen en enorme stenen die blindelings uitkeken over de zee beneden hen. We zagen de neolithische monolieten op het eiland Gozo, bij Malta, waar ook een grot te zien is die bewoond zou zijn geweest door Calypso, de mooie nimf op wier eiland Odysseus zeven jaar van zijn reis gestrand was en die hem de onsterfelijkheid had beloofd als hij zijn vrouw voor haar zou opgeven, maar hij weigerde. We

zagen de sierlijke strenge zuilen van een Dorische tempel die om onbekende redenen nooit was afgebouwd door Grieken uit de klassieke tijd in Segesta, op Sicilië – het eiland waar de bemanning van Odysseus' schip tegen het eind van de reis het verboden vlees at van runderen die toebehoorden aan de zonnegod Hyperion, een zonde die ze allen met de dood moesten bekopen. We brachten een bezoek aan de desolate plaats op de kust van Campanië, niet ver van Napels, die volgens de Ouden de toegang was tot Hades, het Land van de Doden, weer een andere onverwachte tussenstop op Odysseus' tocht naar huis, maar misschien ook niet zó onverwacht, omdat we in het reine moeten komen met de doden voor we verder kunnen met onze levenden. We zagen kloeke Venetiaanse forten, hurkend op dor Peloponnesisch grasland, als kikvorsen na een heidebrand, vlakbij Pílos in Zuid-Griekenland, het *Pylos* van Homerus, de stad waar volgens de dichter een sympathieke, maar wat breedsprakige oude koning met de naam Nestor zou hebben geheerst, die ooit de jonge zoon had onthaald van Odysseus, daarheen gegaan omdat hij op zoek was naar informatie over zijn verloren gewaande vader: daarmee begint de *Odyssee*, een zoon die op zoek is naar een afwezige vader. En natuurlijk zagen we ook de zee met zijn vele gezichten, glad als glas of ruw als natuursteen, soms blijmoedig toegankelijk en dan weer benauwend onpeilbaar, soms van een zo klaar lichtblauw dat je omlaag kon zien tot aan de zeeëgels op de bodem, even stekelig en afwachtend als zeemijnen, overgebleven uit een oorlog waarvan niemand meer wist door wie en om wat voor reden hij was gevoerd, en soms van een ondoordringbaar violet dat de kleur is van wijn die wij rood noemen, maar de Grieken zwart.

We zagen al die dingen op onze reis, al die plaatsen, en kwamen veel te weten over de volkeren die er hadden geleefd. Mijn vader, aan wie een wrevelige nervositeit over reizen, waarheen dan ook, notoire uitspraken had ontlokt waar zijn vijf kinderen

graag de spot mee dreven ('de gevaarlijkste plek ter wereld is een parkeerterrein', 'mensen rijden als gekken!'), genoot uiteindelijk van zijn excursie als mediterrane toerist. Maar ten gevolge van een serie irritante gebeurtenissen waar kapitein en bemanning niets aan konden doen en die ik verderop zal beschrijven, moesten we ten slotte verstek laten gaan op de laatste halteplaats van onze reis. Dus hebben we Ithaka, de plaats waar Odysseus zo legendarisch naar terugverlangde, nooit gezien en nooit de plek bereikt die misschien wel de beroemdste reisbestemming is in de literatuur. Maar enfin, de *Odyssee* zelf staat vol met plotselinge tegenslagen en verrassende wendingen, waardoor de held getraind wordt in teleurstelling en de lezers worden geschoold in het verwachten van het onverwachte. Om die reden was het niet bereiken van Ithaka misschien wel het meest odysseïsche aspect van onze educatieve cruise.

Verwacht het onverwachte. Datzelfde jaar, in de late herfst, een paar maanden nadat mijn vader en ik thuis waren gekomen van onze reis – die ik soms voor de grap onvoltooid noemde, omdat we ons doel nooit hadden bereikt – viel mijn vader.

Er is een term die bij je opkomt als je studie maakt van Oudgriekse literatuur, een term die even vaak voorkomt in fictie als in historische studies en waarmee de ver in het verleden liggende oorsprong van een ramp wordt aangeduid: *archè kakon*, het begin van de ellende. De 'ellende' in kwestie was meestal een oorlog.

Toen de historicus Herodotus bijvoorbeeld probeerde na te gaan wat de oorzaak was geweest van de grote oorlog tussen de Grieken en de Perzen die plaatshad in de jaren tachtig van de vijfde eeuw voor Christus, zei hij dat de *archè kakon* van dat conflict een beslissing van de Atheners was geweest om schepen te sturen naar een paar bondgenoten, vele jaren voordat de feitelijke vijandelijkheden begonnen. (Herodotus schreef tegen het eind van de vijfde eeuw voor Christus, ongeveer drieënhalve eeuw nadat Homerus zijn gedichten had gecreëerd over de Trojaanse

Oorlog, die volgens sommige geleerden uit de oudheid drie eeuwen voor Homerus' leven had plaatsgevonden.) Maar *archè kakon* kan ook gebruikt worden om de oorzaak van andersoortige gebeurtenissen weer te geven. De tragediedichter Euripides gebruikt de term bijvoorbeeld in een van zijn drama's om een ongelukkig huwelijk aan te duiden, een tot onheil gedoemde verbintenis die een reeks gebeurtenissen op gang bracht waarvan de rampzalige afloop de climax van zijn drama vormde.

Archè kakon. Het tweede woord van die term is een vorm van het Griekse woord *kakos*, 'slecht', dat nog voortleeft in het hedendaagse 'kakofonie', 'lelijk geluid' – een plausible omschrijving van het geluid dat vrouwen maakten toen hun jonge kinderen over de muur van de verslagen stad werden geworpen, een van de gruwelen na de val van Troje. Het eerste woord van de term, *archè*, dat 'begin' betekent – of soms 'vroeg' of 'aloud' – is ook nog terug te vinden in hedendaagse woorden als 'archetype', dat letterlijk 'oervorm' betekent. Een archetype is de eerste verschijningsvorm van een zaak, zo oud en gezaghebbend dat het voor altijd als voorbeeld dient. Alles kan een archetype zijn: een wapen, een gebouw, een gedicht.

Voor mijn vader was de *archè kakon* een klein ongeval, een verkeerd gezette stap op het parkeerterrein van een supermarkt in Californië waar hij en mijn broer Andrew heen waren gegaan om inkopen te doen voor een langverwachte familiereünie. Al zijn vijf kinderen zouden met hun gezin een lang weekend doorbrengen bij hem en moeder in het huis van Andrew en Ginny aan de Baai van San Francisco: we moesten allemaal een fiks eind reizen om er te komen. Mijn co-ouder, Lily, en onze twee jongens kwamen vliegen uit New Jersey; mijn jongere broer Matt en zijn vrouw en dochter kwamen uit Washington D.C.; mijn jongste broer Eric vloog uit New York City; onze zus Jennifer met haar man en kleine zoontjes uit Baltimore. Maar voordat een van ons was aangekomen, viel mijn vader. Als een ongelukkig personage

in een mythe had hij onbewust zijn sombere voorgevoel waargemaakt op een manier die niemand had kunnen voorzien: voor hem bleek een parkeerterrein de gevaarlijkste plek die er was, maar niet vanwege de auto's of de mensen die reden als gekken. Hij en Andrew hadden net alle boodschappen ingeladen en vader ging het lege wagentje terugbrengen, waarbij hij struikelde over een metalen paaltje en viel. 'Hij kon niet meer overeind komen,' vertelde Andrew me naderhand, 'hij bleef als versuft zitten.' Toen wij arriveerden, was mijn vader in een rolstoel gezet. Hij had een botje in zijn bekken gebroken en het zou maanden duren voor hij van dat letsel was hersteld, maar natuurlijk wisten we dat hij zou herstellen, want zoals iedereen altijd zei: 'Jay is een taaie!'

En hij was inderdaad een taaie, die eerst met de rolstoel leerde omgaan, toen met de rollator en toen met de wandelstok. Maar de val waar hij zo bang voor was geweest, bracht een reeks complicaties op gang waarvan het resultaat niet in verhouding stond tot het ongeval waar alles mee was begonnen, want het haarscheurtje in het bekken had een kleine bloedprop tot gevolg, de kleine bloedprop maakte bloedverdunners nodig, en de bloedverdunners leidden ten slotte tot een zware beroerte, waardoor mijn vader hulpbehoevend en onherkenbaar werd: niet meer in staat zelfstandig te ademen, zijn ogen open te doen, te bewegen of te spreken. Op een bepaald moment werd ons gezegd dat het gauw afgelopen zou zijn, maar opnieuw wist hij zich terug te vechten. Hij was wel degelijk een taaie en gedurende een korte periode was hij goed genoeg om te kunnen praten over sportuitslagen, over moeder en over een bepaald stuk van Bach dat hij graag wilde instuderen op zijn elektronische keyboard, al zei hij best te weten dat het te moeilijk voor hem was. In deze laatste periode was 'zijn oude ik' terug (zoals we later zeiden, als we het bijzondere verhaal weer eens ophaalden, alsof we onszelf ervan moesten overtuigen dat het allemaal echt gebeurd was): die term

rakelde vragen op die toevallig eerder aan de orde waren gekomen in de *Odyssee*, een werk waarin de held aan het eind van zijn twintigjarige afwezigheid de mensen die hem vroeger kenden moest bewijzen dat hij nog steeds ‘zijn oude ik’ is.

Maar wat is het echte ik? vraagt de *Odyssee*, en hoeveel ikken kan een mens hebben? Het antwoord op die vragen kan verrassen, zoals ik ondervond in het jaar dat mijn vader mijn werkcollega over de *Odyssee* volgde en wij daarna het spoor volgden van de held ervan.

Alle klassieke heldendichten beginnen met wat classicus een *proëmium* noemen: inleidende regels die het publiek laten weten waar het epos over gaat – wat de draagwijdte is van de handeling, de identiteit van de personages, de aard van de thematiek. Zo’n proëmium is formeel van toon, misschien wat plechtiger dan de verhalen die volgen, maar is nooit erg lang. Soms is het onwaarschijnlijk bondig, zoals het proëmium van de *Ilias*, een epos van vijftienduizend en zeshonderddrieënnegentig regels over één episode uit het laatste jaar van de Trojaanse Oorlog: een bitter conflict tussen twee Griekse vechtersbazen – de opperbevelhebber Agamemnon, zoon van Atreus, en zijn belangrijkste krijgsman, Achilles, zoon van Peleus – waardoor de missie om Troje te verwoesten en de schaking van Helena te wreken dreigt te mislukken. (Voor Agamemnon, koning van Mycene, was de oorlog iets persoonlijks: Helena’s bedrogen echtgenoot, Menelaüs, koning van Sparta, is zijn jongere broer. Achilles daarentegen vecht alleen voor de roem. ‘Mij hebben de Trojanen nooit enig kwaad gedaan,’ merkt hij bitter op.) Uiteindelijk leggen de twee vechtersbazen hun conflict bij en is hun missie een succes; al dient gezegd dat de verwoesting van Troje, de list met het Trojaanse paard, de nachtelijke hinderlaag, het aflachten van de Trojaanse strijders en in slavernij wegvoeren van hun vrouwen en kinderen,

het slechten van de ooit zo onaantastbare muren (een afloop waarmee de Griekse toehoorders door hun echte oorlogen vertrouwd waren en die beroemd was door vele literaire en picturale voorstellingen van de val van Troje) in feite niet voorkomen in de vijftienduizend en zoveel regels van de *Ilias*. Ondanks hun grote lengte zijn epische gedichten strak gefocust op het in het proëmium aangekondigde thema. Het proëmium van de *Ilias* houdt zich alleen bezig met de twist tussen de twee Griekse strijders, de oorzaken en gevolgen daarvan, en wat eruit kan worden geconcludeerd over de opvattingen van de hoofdpersonen inzake eer en plicht en heldendom en dood. Maar omdat het epos beschikt over een verfijnd arsenaal aan narratieve technieken – omdat het kan suggereren en voorafschaduwen en zelfs vooruitblikken naar de toekomst – laat de *Ilias* er bij ons geen twijfel aan hoe een en ander zal aflopen.

Het proëmium van de *Ilias* bestaat uit zeven regels:

*Zing van de woede, godin, van de zoon van Peleus, Achilles:
zijn verwoestende toorn die de Grieken eindeloos leed bracht,
en veel geharde zielen van helden neerslingerde naar de
Hades, terwijl hun lichaam tot aas werd voor allerhande
vogels en honden, om zo het plan van Zeus te vervullen –
sinds het moment dat die twee elkaar als vijand weerstonden,
Atreus' zoon, heer over mannen, Achilles, man die een god was.*

Op zichzelf vertellen die zeven regels ons behoorlijk weinig over de plot van het epos. We weten alleen dat er sprake is van woede, van dood en een goddelijk plan, van Agamemnon en Achilles. De verwijzing naar het plan van Zeus is opvallend terughoudend: in hoeverre dragen die woede en die vogels en honden bij aan de verwezenlijking ervan? Dat krijgen we niet meteen te horen en het lijkt geen twijfel dat de dichter juist bepaalde hints geeft zonder nadere uitleg, omdat hij wil dat we blijven luisteren:

om te weten te komen waar dat plan uit bestaat. Maar je kunt je moeilijk aan de indruk onttrekken dat het spreken over een ‘plan’ niet zonder bijgedachten is: want het impliceert dat in elk geval de dichter een plan heeft, al hebben we in dit vroege stadium maar een vage notie wat dat plan inhoudt. In de epische dichtkunst hebben we het proëmium nodig, omdat het ons geruststelt – juist als we beginnen aan wat een oceaan van woorden kan lijken – dat die weidsheid niet ‘een vormeloze leegte’ is (zoals die in het begin van een ander groots verhaal, Genesis), maar een *route* vormt, een weg die ons ergens zal brengen waar het de moeite waard is te komen.

‘Ergens waar het de moeite waard is te komen,’ is een goede samenvatting van waar het om draait in de *Odyssee*, in bepaalde opzichten een vervolg op de *Ilias*. Dit gedicht van twaalfduizend en honderdtien regels heeft als onderwerp de thuisreis vol verwickelingen en avonturen van een van de Grieken die hadden deelgenomen aan de oorlog tegen Troje. De Griek in kwestie is Odysseus, de vorst van een klein eilandrijk genaamd Ithaka; hij is een listig man over wiens trucs en streken, soms met succes bekroond, soms niet, de Grieken graag verhalen vertelden. Een van de populairste van die legenden gaat over de aanloop naar de Trojaanse Oorlog. We krijgen te horen dat Odysseus, toen de Grieken hem kwamen vragen deel te nemen aan hun coalitie tegen Troje, dat toen Odysseus – volgens een droog commentaar uit de oudheid op de *Odyssee* ‘een sluw man die voorzag hoe enorm het conflict zou worden’ – aan zijn inlijving probeerde te ontkomen door te doen of hij gek was: in het bijzijn van de Griekse verkenner die kwam rekruteren, spande hij een ezel samen met een os voor zijn ploeg en begon zout in zijn akkers te ploegen. Omdat de verkenner op de hoogte was van Odysseus’ reputatie pakte hij Telemachus, Odysseus’ babyzoontje, en legde het kind vlak voor de ploeg; toen Odysseus een omweg maakte om zijn kind te vermijden, concludeerde de verkenner dat hij

toch niet zo gek kon zijn en nam hem mee naar de oorlog.

Het ging zeker om een enorm conflict, maar enorm waren ook Odysseus' beproevingen gedurende zijn jarenlange reis naar huis. Want hij wordt aan één stuk door tegengewerkt, lijdt schipbreuk en spoelt aan, door machinaties van de boze zeegod Poseidon, die zich door Odysseus gekwetst voelt (om redenen die we pas later in het gedicht te weten komen) en die de held pas weet te verzoenen als hij eindelijk thuis is. Odysseus' tien jaar durende omzwervingen wijd en zijd, waarin hij vecht voor terugkeer naar zijn vrouw Penelope en hun zoon – de terugkeer naar huis en haar – vormen een sterk contrast met de immobiliteit van de Grieken die tien oorlogsjaren lang gelegerd waren voor de muren van Troje. Dat geldt ook voor de diepe wederzijdse liefde van het echtpaar, die de kern vormt van de *Odyssee* – Odysseus, wiens trouw aan zijn vrouw, die hij twintig jaar niet heeft gezien, bestand blijft tegen de verleidelijke attenties van diverse godinnen en nimfen die hij op weg naar huis tegenkomt, en Penelope, die hem trouw blijft ondanks de agressieve attenties van de vrijers, die circa vijftientig jongelui die hun intrek hebben genomen in haar paleis en met haar wensen te trouwen – en die een sterk ironisch contrast vormt met de overspelige verhouding van Paris en Helena, de grondoorzaak van de oorlog: de *archè kakon*.

De meeste classici zijn het erover eens dat het proëmium van de *Odyssee* bestaat uit de eerste tien regels:

Muze, vertel van de man van de vele listen die wijd en zijd moest zwerven nadat hij het heilige Troje verwoest had; vele steden bezocht hij en leerde de mensen daar kennen, en hun gedrag, maar op zee moest hij tal van kwaden verduren, toen hij vocht voor 't behoud en de wederkeer van zijn mannen. Maar hoe graag hij ook wilde, hij kon zijn mensen niet redden, dwazen, door hun roekeloosheid te gronde gericht, aangezien zij als verblind van het vee van zonnegod Helios aten.

*Daarom ontnam hij aan heel hun getal de veilige thuiskomst.
Dochter van Zeus, vertel, en begint u maar waar het u uitkomt.*

Het is een vreemd begin. Nadat hij zijn hoofdpersoon bescheiden heeft geïntroduceerd als zomaar een man – Odysseus' naam wordt niet genoemd – lijkt de dichter van deze 'man' af te dwalen naar andere mannen, namelijk de mannen over wie hij het bevel voerde en die, zoals het proëmium ons leert, de dood vonden door eigen roekeloosheid. Net als voor de man zelf geldt ook voor het proëmium dat het alle kanten uit dwaalt.

Zoals misschien onvermijdelijk is in het geval van dit meanderende werk over een meanderende en onverwacht langdurige thuisreis, hebben sommige classici betoogd dat het proëmium van de *Odyssee* zelf ook verder dwaalt: dat het in feite de eerste *eenentwintig* regels van het gedicht omvat. De elf extra regels beschrijven de omstandigheden waaronder Odysseus' goddelijke leidsvrouw, Athena, godin van de wijsheid, erop aandringt bij Zeus, de koning der goden, om Odysseus eindelijk thuis te laten komen, ondanks het onverzoenlijke verzet van de vertoornde zeegod:

... waar het u uitkomt.

*Al de anderen die aan de peilloze dood nog ontkwamen,
waren al thuis, ontsnapt aan de zee en de oorlog, maar hij die
zo verlangde naar vrouw en naar huis zat nog altijd gevangen
bij Calypso, de nimfen grote godin, in haar holle
woongrot, waar zij hem hield omdat ze met hem wilde trouwen.
Maar bij het wentelen der jaren was eindelijk het tijdstip gekomen
dat de goden zijn terugkeer naar Ithaka hadden beschikt, maar
daar, te midden der zijnen, moest hij nog veel moeite verduren,
ook al was hij nu terug. De goden waren vervuld van
meelij met hem, allemaal, behalve Poseidon, die in zijn
woede jegens Odysseus volhardde tot na zijn terugkeer.*

Zo gaat het proëmium alle kanten uit, misschien langer dan de bedoeling was, wat heel goed past bij Odysseus.

De *Ilias* en de *Odyssee* zijn de beroemdste heldendichten in de westerse traditie, maar ze zijn bij lange na niet de enige die tot ons zijn gekomen uit de tijd van de Grieken en Romeinen. Het landschap van de klassieke Griekse en Romeinse literatuur, van de twee homerische heldendichten uit de achtste eeuw voor Christus tot de christelijke epiek die dateert van de vijfde eeuw van onze jaartelling, was bezaaid met heldendichten die oprezen uit dat landschap zoals Troje moet zijn opgerezen vanuit het vlakke land boven de zee, ogenschijnlijk onaantastbaar en eeuwigdurend. Zelfs als de gedichten in de loop der millennia verloren zijn gegaan, zoals dat voor vele geldt, bleven de proëmia vaak bewaard, juist vanwege hun aangrijpende bondigheid.

Een proëmium kon de herinnering bewaren aan andere heldendichten. Neem bijvoorbeeld het proëmium van Vergilius' *Aeneïs*, dat bewuste toespelingen bevat op zowel de *Ilias* als de *Odyssee*:

*Van de strijd zing ik u en van een man die uit Troje,
vluchtend voor 't lot, het eerst op Latiums zeekust geland is,
in Italië, eerst over zee en land voortgeslingerd
door het geweld van de hemel en Juno's durende woede;
veel strijd moest hij doorstaan al eer hij eindelijk zijn stad kon
stichten, een huis voor zijn goden, waar toen het volk der Latijnen
is ontstaan, Alba's oudsten, de hoge muren van Rome.*

De *Aeneïs* vormt een nieuw bezoek aan de wereld van Homerus' gedichten, maar het gezichtspunt is radicaal omgezwaaid naar dat van de verliezers: het heldendicht vertelt omstandig de avonturen van Aeneas, een van de weinige Trojanen die aan de Griekse vernietiging van Troje waren ontkomen. Na te zijn ontsnapt aan de brandende resten van zijn stad, met (dit is een van de be-